

A MAGYAR ETNIKAI TÉRSZERKEZET VÁLTOZÁSAI A HONFOGLALÁSTÓL NAPJAINKIG

(Changing face of the Hungarian ethnic territory from the Hungarian conquest till today)

KOCSIS KÁROLY

Európa nemzetei között alig van olyan, melynek lélekszáma, etnikai területe oly feltűnő mértékben változott volna az elmúlt évezredben, mint a magyaroké. A településterület dinamikáját, többszöri szétterjedését-összezsugorodását tekintve talán csak a – XV-XVII. században szintén a keresztény-muzulmán frontvonal övezetében szétmorzsolódott – horvátok és a német-orosz ütközőzónában őrlődött lengyelek esete hasonlítható hozzájuk. A magyar etnikai térszerkezet rapszodikus változásai végső soron hazánknak, a Kárpát-medencének a földrajzi fekvésével függtek össze, mely a nyugati, a keleti keresztény és az iszlám világ (XV-XIX. sz.) találkozási pontjában, a német és a szláv etnikai tömbök ölekezésében alapvető hatást gyakorolt a történelmi eseményekre – természeti földrajzi adottságai révén –, a magyarság életmódjával összefüggésben pedig a középkor folyamán meghatározta őseink településterületének a nagyságát és növekedésének korlátait is.

Vereckétől Mohácsig (896-1526)

A kb. 150-400 ezer főnyi honfoglaló magyarság a X. század végén érkezett a politikailag akkor még alig szervezett, többnyire gyér, kb. 200 ezres szláv (szlavón, szlovén-karantán, morva, fehér horvát, bolgár stb.) - avar népességű új hazájába, a Kárpát-medencébe (Györffy Gy. 1995, Kovacsics J. 1995, Kristó Gy. 1995). Őseink a XI. század során akkori félnomád életmódjuknak leginkább megfelelő, korábbi hazájuk természeti környezetére emlékeztető erdős (főként tölgyes) sztyeppen, stratégiai fekvésű folyó völgyekben és alacsony dombvidéki területeken települtek le. Az általában legeltetésre alkalmatlan, gyér aljnövényzetű bükkösök határáig terjedő korai magyar településterületet többnyire az évi 600 mm-nél kevesebb csapadék és a lösz nagyobb mennyiségű előfordulása jellemezte (Kniezsa I. 1938, Mendöl T. 1947). A X. században a magyarok legnagyobb sűrűségben – a hadászati fontos gyepűkapukon kívül – a 900 nyarán elfoglalt Dunántúlt, azon belül is az Óbuda-Csepel-Fehérvár-Pécs közötti fejedelmi szállásterület övezetét lakták. Ez főként – a stratégiai szempontok mellett – a honfoglalók félnomád életmódjának leginkább megfelelő változatos és eléggé tagolt domborzatnak volt köszönhető (vö. Mendöl T. 1947). Ugyanakkor etnikai területük az alföldi árterekre, a homokvidékekre és a hegy-, valamint a dombvidéki zártabb erdőségekre többnyire nem terjedt ki. A nyugati magyar kalandozó csapatok augsburgi vereségét (955), a gyepűvédelmi rendszer megerősítését követően a XI. század végére a magyar etnikai terület kiterjedése a következő volt: északon a Pozsony – Galgóc – Garamszentbenedek – Ipoly-medence – a gömöri Pelsőc – a Sáros megyei Eperjes-Sóvár – Töketeres – Ungvár – Beregszász vonal; keleten az Erdélyi-medencét (főként a Mezőséget, a Küküllők

vidékét, a Maros középső szakaszának környékét) és a Nagy Alföldet kitöltve a hegyvidék lába; délen hozzávetőleg a Mura – Dráva – Duna vonala annyi eltéréssel, hogy a Szerémség északi fele és a Vuka vidéke magyar többségűnek számított; nyugaton a Fertő – Sopron – Kőszeg – Pinkamellék vonala (*Knieszsa I.* 1938, 1939) (1. ábra).

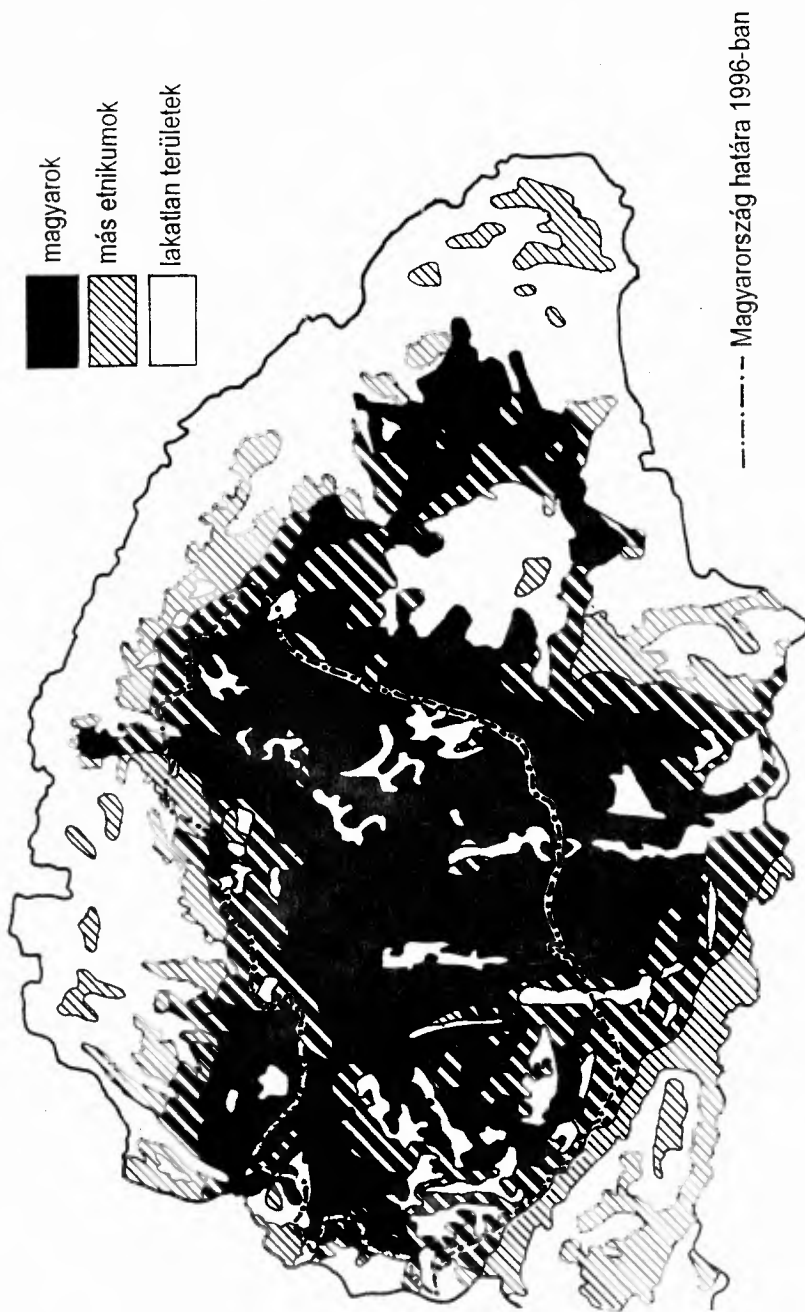
A török eredetű, de korán elmagyarosodott és gyepűőrző feladattal megbízott etnikumok közül a besenyőket főleg Moson, Sopron és Fejér megyékben, a székelyeket pedig a nyugat-dunántúli, morvamelléki és dél-erdélyi határvidéken telepítették le. Ez utóbbiak a XIII. század elejétől átköltöztek a jelenlegi Székelyföldre, átadva helyüket az egyre nagyobb számban Dél-Erdélybe telepített "szászoknak". A magyar etnikai területnek a korábbi gyepűzónába való hasonló benyomulása volt megfigyelhető ez időszakban főként a Sajó, Hernád és a Felső-Tisza mellékén. Ugyanakkor az etnikai tömbjüktől távol fekvő, morva-, vág-, poprádmelléki magyar határőrfalvak beolvadása is felgyorsult. A magyar településterület etnikai jellege a XV. századra a szlávok, besenyők – a tatárjárás után betelepített, fegyveres szolgálataik fejében területi autonómiát élvező –, kunok és jászok többségének nyelvi asszimilációja révén meglehetősen homogénné vált. Ezzel a nagyfokú gyarapodással a tatárjárást követően erősen megritkult magyarság a XV-XVI. század fordulójára az ország kb. 4 milliós lakosságán belül elérte a 80%-ot (*Mályusz E. é. n., Szabó I.* 1941). Ebben az időpontban a 3,2 milliós magyarság lélekszáma messze meghaladta Anglia és Wales akkori 2 milliós össznépességét. A magyar nyelvhatár a mai Szlovákia, Kárpátalja területén a jelenleginél átlagosan 20-30 km-rel északabbra húzódott, sőt a távoli északon a magyar etnikai területhez kanyarította Sáros megye középső területeit, Eperjes környékét is (*Knieszsa I.* 1939, 1941). Erdélyben a Székelyföld az akkor még túlnyomórészt magyar etnikumú Mezőség, Szamos-, Kraszna-, Sebes-Körös- és Maros-völgyön keresztül összefüggő tömböt képezett az alföldi-partiumi magyar etnikai területtel (2. ábra). Délen pedig a Bánság sík- és dombvidéki része, a Bácska teljes egésze, a Szerémség északi fele, illetve Eszék – Valkóvár (ma Vukovár) vidéke túlnyomórészt magyar népességű volt. Ezeken a XV. században még gazdaságilag virágzó, nagy népsűrűségű délvidéki, szerémségi, bácsvidéki (bácskai), bánsági, temesközi (bánati) területeken a határvidéki folytonos török portyázások, pusztítások, az 1514-es parasztháború és az azt követő megtorlások következményeként az itteni magyarság lélekszáma jelentősen lecsökkent, etnikai területének korábbi homogenitása – a folytonosan beköltöző szerb menekültek miatt – egyre inkább megszűnt az 1520-as évek elejére.

Mohácstól Majtényig (1526-1711)

A középkori magyar államiság bukásának jelképévé vált mohácsi csata és a Rákóczi-szabadságharc bukása (1711) közötti két évszázad során, mikor a Kárpát-medence szinte teljes egésze csaknem állandó hadszínterré vált, a 80%-os magyar túlsúllyal jellemezhető, középkor végi etnikai térszerkezet végérvényesen felbomlott. A törökellenes és belső háborúk során a magyarok száma 3,2 millióról 1,5-re csökkent, a nem-magyaroké viszont 1 millióról 1,7-re nőtt (*Szabó I.* 1941). A magyar lakosság a déli területekről, a Bánságból, Bácskából, Szerémségből és Szlavóniából szinte teljes egészében eltűnt, de többségük elpusztult illetve elmenekült az Erdélyi-medencéből, az Alföld középső, a Dunántúl déli részéről és a hódoltsági terület határán, az ún. végvárövezetből is.

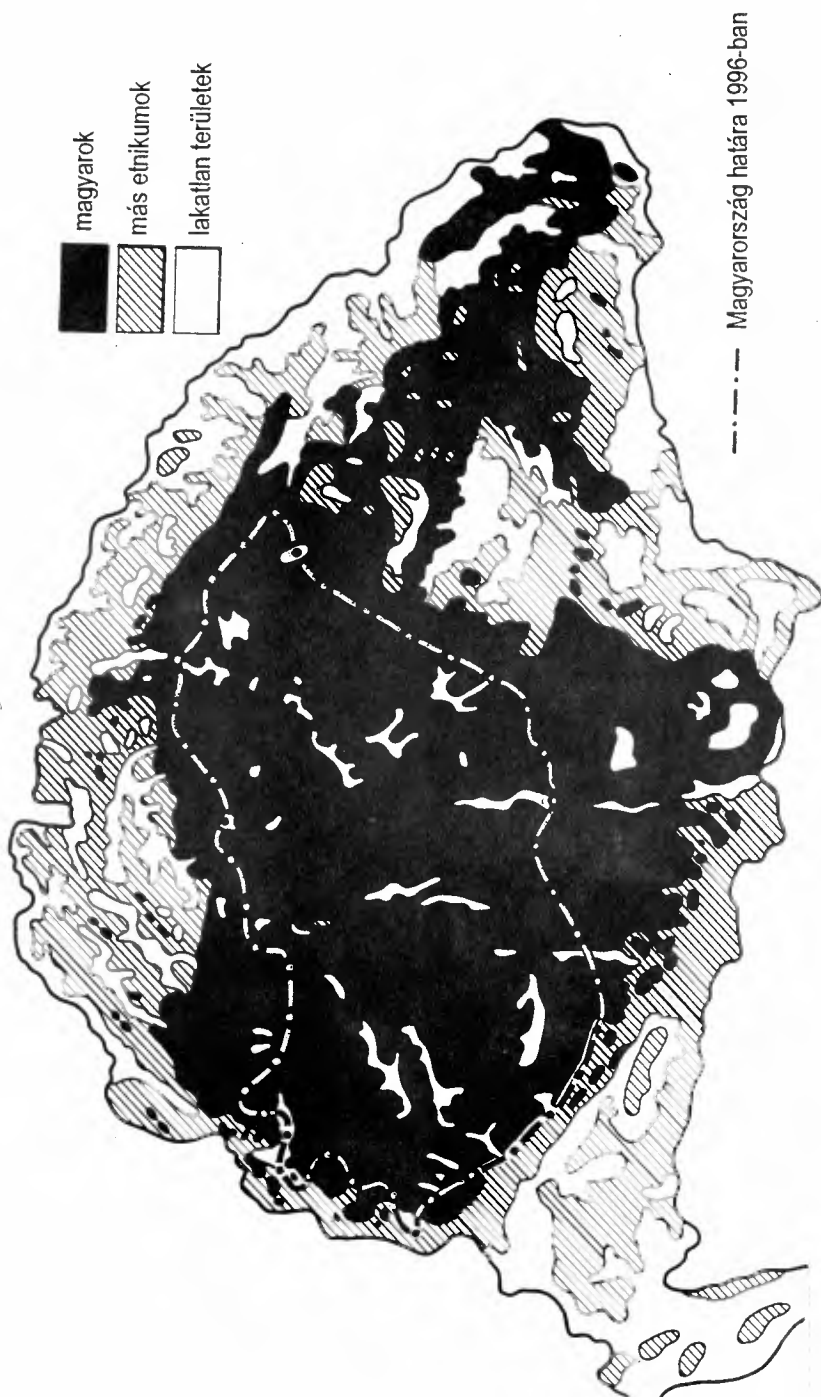
I. ÁBRA

A kárpát-medencei magyar etnikai terület a XI. században (Kniezsa I. 1939 nyomán)
(The ethnic region of the Hungarians in the Carpathian Basin in the 11th century)
(after Kniezsa, I. 1939)

2. ABRA

A kárpát-medencei magyar etnikai terület a XV. században (Kniezsa I. 1939 nyomán)
(The ethnic region of the Hungarians in the Carpathian Basin in the 15th century)

A török hódoltság másfél évszázada alatt a magyar államiság folytonosságát fenntartó Erdélyi Fejedelemségben elsősorban az 1599-1604 és 1657-1661 közötti Habsburg-román (G. Basta, M. Viteazul), illetve török-tatár hadjáratok pusztították legnagyobb mértékben az itteni magyarságot, és zilálták szét a székelyföldi, a partiumi magyar etnikai tömböket összekötő magyar településterületet. Ennek köszönhetően a XVII. század második felétől Erdélyben a magyarság már kisebbségbe került a védettebb hegyvidéki területeken élő, folytonos havasalföldi és moldvai utánpótlás miatt is egyre jobban szaporodó románokkal szemben. Az ország déli és középső részeinek földönfutóvá vált magyar lakossága ugyanakkor jelentős mértékben erősítette a Felvidék magyarságát, melynek eredményeként a német polgárság rovására a magyarok többségbe kerültek pl. Kassán, Rozsnyón, a jelenleg szinte teljesen szlováklakta Sáros vármegyében pedig a honfoglalás óta nagy tömegben élő itteni magyarok ez időszakban a lakosságnak még mindig a felét képezték. A magyarok aránytalanul nagy vesztesége annak volt köszönhető, hogy településterületeik túlnyomórésze – háborúk idején szinte védhetetlen – sík- és dombvidéki, folyóvölgyi tájakra terjedt ki. Esetenként azonban a kedvező, védeltséget nyújtó természeti környezet (pl. a Csallóközben, Sárközben, Kelet-Drávaszögben, a szlavóniai Vuka mocsárvidéken, Nagy-, Kis-Sárréten, Bodroghözben, nyíri lápvidéken) vagy bizonyos politikai tényezők (pl. a szultáni, hász birtoknak számító alföldi mezővárosok: Kecskemét, Nagykőrös stb.) a középkori, autochton magyarság túlélését is biztosították a hadjáratok sújtotta régiókban.

Majténytől Világosig (1711-1849)

A török hódoltság másfél évszázada után, majd a Rákóczi-szabadságharc leverését követően szinte azonnal megindult a periféria-területek magyarságának az elnéptelenedett, de mezőgazdasági szempontból rendkívül termékeny alföldi területekre (pl. Kiskunság, Jászság, Nagykunság, Csongrád) való, többnyire feltartóztathatatlan jobbágyszökésekben megnyilvánuló elvándorlása. Ennek a hatalmas méretű, etnikai-területi koncentrációval járó, az alföldi-dunántúli magyar etnikai tömbök "újjaéledését" biztosító belső magyar migrációnak a jelentősége csak a IX. század végi honfoglaláshoz és a tatárjárás utáni újranépesüléshez volt fogható. A háborúk idején nagyobb védelmet nyújtó, túlnépesedett, északi és keleti hegyvidékről szlovákok, ruszinok és románok ezrei vándoroltak a belső alföldi területekre leköltözött magyarok helyére, illetve szétszórta a magyar etnikai terület belsejébe (Szabó I. 1941). A XVIII. század során a Kárpát-medence egyes részein (pl. Bácska, Bánság, Kelet-Szlavónia, DK-Dunántúl) élő népesség hallatlanul tarka etnikai-vallási összetételének kialakulásában a népesséskiegyenlítést szolgáló, és a művelésbe vonható termőföld térbeli eloszlását követő önkéntes vándorlás mellett kiemelt szerepet játszottak a különböző szervezett telepítések. A Habsburgok gazdasági, vallási, etnikai szempontokat mérlegelő telepítő-kolonizációs politikája leginkább a katolikus vallású és német etnikumú lakosság betelepítését támogatta, míg a protestánsok és a magyarok visszatelepülését – különösen a Délvidéken – évtizedekig megakadályozta. Sőt az ellenreformáció során pl. a Felvidék ÉNY-i részén a református magyar lakosság elüldözése és helyükre római katolikus szlovákok letelepítése a magyar etnikai terület további zsugorodását eredményezte (Csapodi Cs. 1943).

A XVIII. századi nagy vándormozgalmak eredményeként 1720 és 1790 között a Kárpát-medence össznépessége 4,3 millióról 9,9 millióra, a magyarok száma 1,7-ről 3,1-re, a nem-magyaroké pedig – főként a több mint 3 millió német, szerb, román, ruszin stb. bevándorlónak köszönhetően – 2,6-ről 6,8 millióra növekedett (Wellmann I. 1989, Kovács

A. 1920., Szabó I. 1941) (3. ábra). Ezzel a magyarok és a nemzetiségek között alapvető arányeltolódás következett be. Az államalkotó nemzet, a magyarok aránya a XVIII. század végére, a felvilágosodás folyamatába ágyazott nacionalizmus megszületésének pillanatában – honfoglalásuk óta – még soha nem látott alacsony szintre (31,5%) süllyedt (1500: 80%, 1720: 40,7%). Tetemesen összezsugorodott etnikai területük pedig egy – számtalan idegen nyelvszigettel és lakatlan területfolttal tarkított – nagy és egy kisebb (székelyföldi) etnikai tömbre szakadt (4. ábra).

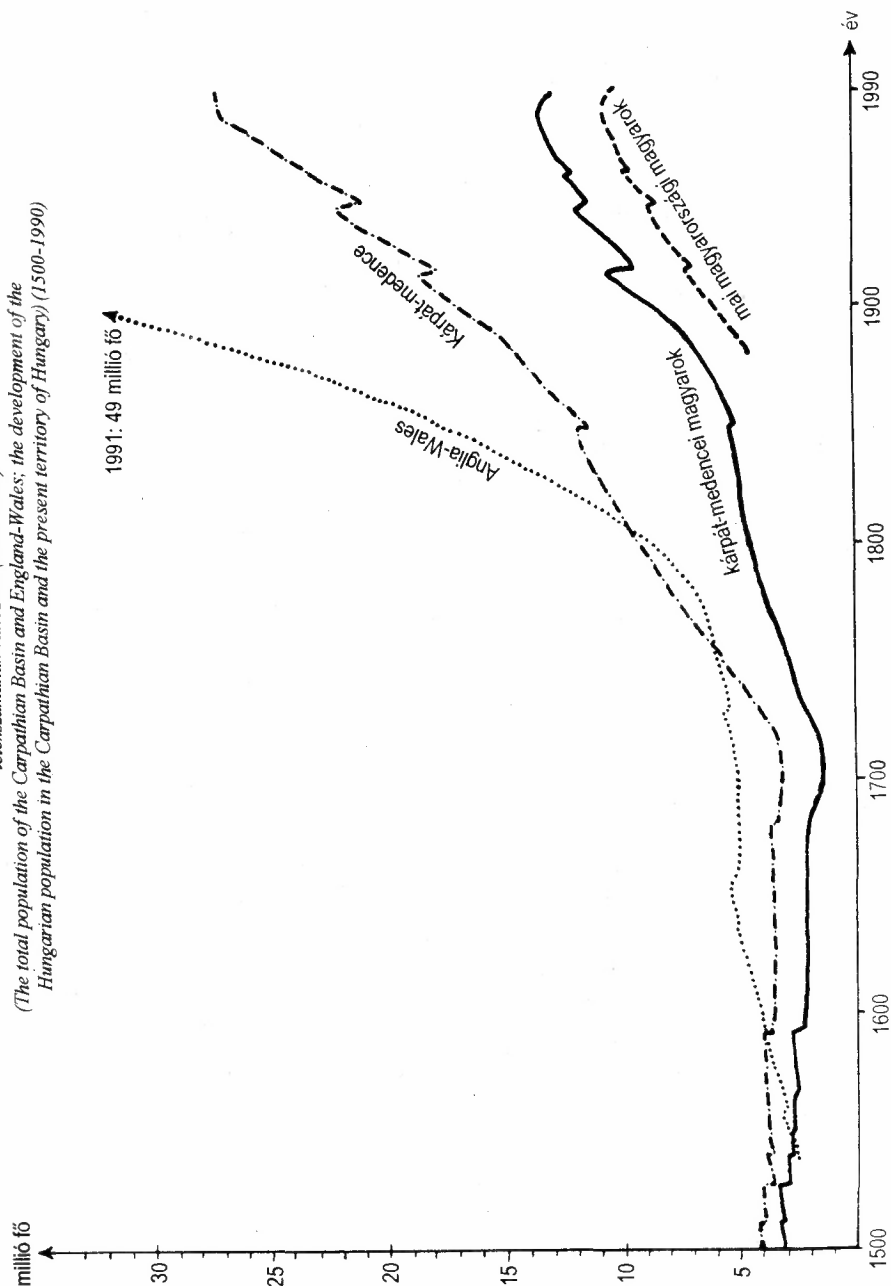
A XVI-XVII. század pusztításai és az azt követő XVIII. századi, több milliónyi lakost érintő migrációk a vizsgált terület magyar demográfiai dominancián nyugvó középkori etnikai térszerkezetét végérvényesen átformálták, kialakítva a mai etnikai területek körvonalait. A falusi térségekben a lassan stabilizálódó magyar etnikai (nyelv) határ a XVIII. század vége óta nem módosult számottevően.

Az újkori népvándorlások, telepítési akciók lecsillapodását követően, a XIX. század során a Kárpát-medence legkedvezőbb mezőgazdasági termelési adottságú, éppen ezért nagyobb fokú népességeltartó képességű, központi fekvésű területein lakó magyarság lélekszáma és aránya a nemzetiségekhez képest háromszoros mértékben növekedett. A magyarok száma (és aránya) az 1790-re becsült 3,1 millióról (31,5%-ról) az 1848-as forradalom előestéjén Fényes E. (1842) szerint 4,8 millióra (37,4%-ra) nöhetett. Ezt az ígéretes magyar etnikai gyarapodást a század derekán csupán a szabadságharc súlyos – elsősorban délvidéki és erdélyi – veszteségei tartóztatták fel rövid időre.

Világostól Trianonig (1849-1920)

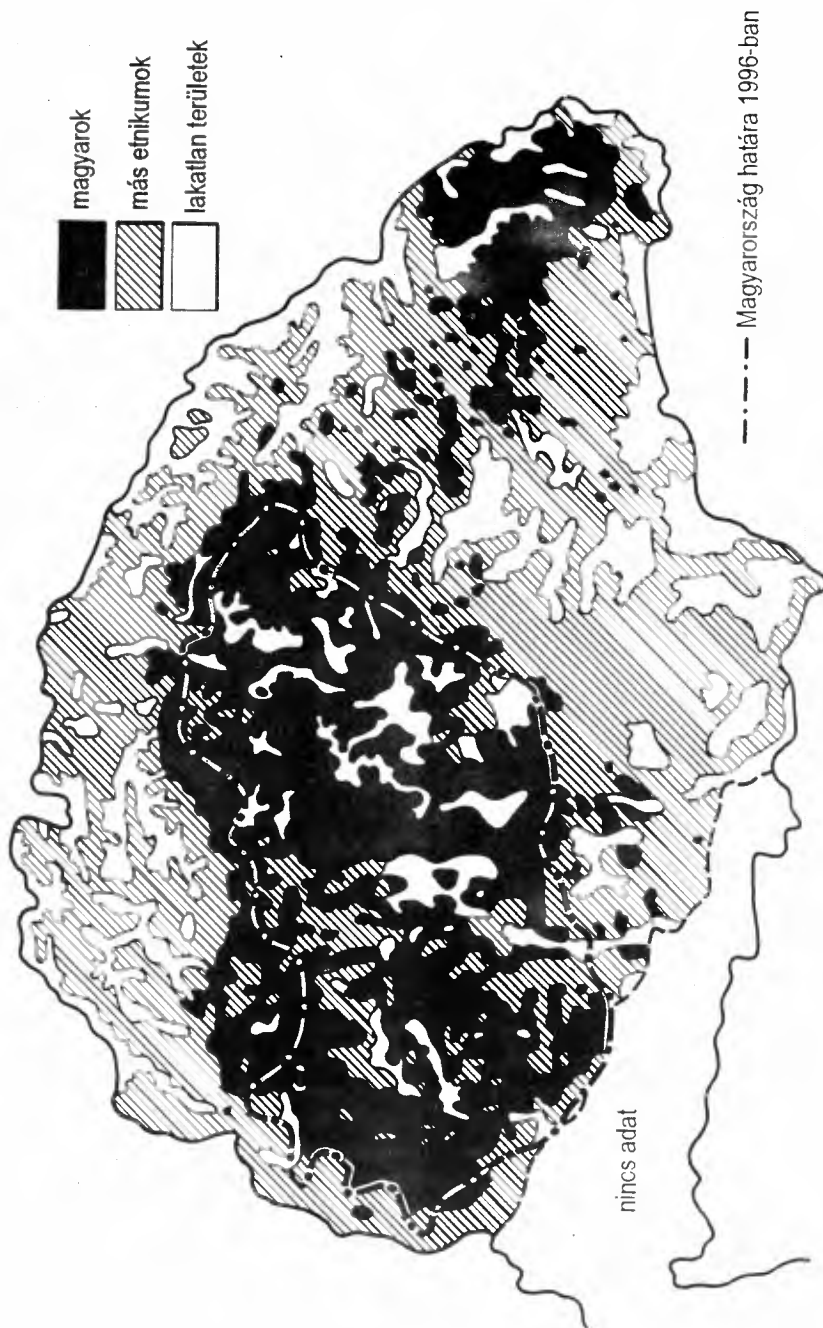
A leverett szabadságharcot követő 1850-es osztrák népszámlálás szerint a magyarok lélekszáma a súlyos háborús veszteség miatt az 1840-es állapothoz (4,8 millió) képest alig változott. Az osztrák-magyar kiegyezést (1867) követően azonban a magyar anyanyelvűek száma (és aránya) 1880-ban 6,4 millióra (41,2%-ra) nőtt, 1910-ben pedig már meghaladta a 10 milliót (48,1%-ot) (1. táblázat). A magyarok nagyarányú etnikai gyarapodása természetesen nem az erőszakos magyarosítás számlájára volt írható, hiszen erre az osztrák-magyar kiegyezésig (1867) a legcsekélyebb lehetőség sem volt. A magyarok számára kedvező, az I. világháborúig tartó etnikai átrétegződés, arányeltolódás főként a magyarok nagyobb természetes szaporodásának, a kedvezőtlen mezőgazdasági adottságú, hegyvidéki peremterületek nemzetiségi lakosait a központi fekvésű magyar nyelvterületen szétszóró belső vándorlásoknak, a magyar nyelvi környezetben lezajló természetes beolvadásnak és a magyaroknak a nemzetiségekhez képest kisebb mértékű kivándorlásának volt jórészt köszönhető (Kovács A. 1920, 1925, Katus L. 1988). Az elmagyarosodást, a feltűnő magyar etnikai térfoglalást a magyar nemzetnek és nyelvnek 1867 utáni kitüntetett szerepe/helyzete is segítette. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy az ipari és városi nemzetiségek ezreinek nyelvsváltása, elmagyarosodása jelentős részben arra volt visszavezethető, hogy a magyar mezőgazdasági keresőkön belül a földnélküliek, agrárproletárok aránya (1910 = 47%) messze meghaladta a nemzetisége-két (ruszinok: 23,6%, németek: 27,3%, románok: 31,3%, szlovákok: 33,3% stb.) (Kovács A. 1920). Ennek következtében a századforduló táján, a nagyfokú iparosítás, gazdasági fellendülés idején ezek a nincstelen magyar falusi tömegek a nemzetiségekhez képest jóval nagyobb mértékben települtek le a nem magyar jellegű, vagy vegyes etnikumú városokban, ahol ők is hozzájárultak ahhoz, hogy viszonylag rövid idő alatt a magyar lett a helybeli népesség túlnyomó részének az anyanyelve.

3. ÁBRA
A Kárpát-medence és Anglia-Wales össznépessége, a kárpát-medencei és a mai magyarországi magyarok
lélekszámának változása (1500-1990)
(The total population of the Carpathian Basin and England-Wales; the development of the
Hungarian population in the Carpathian Basin and the present territory of Hungary) (1500-1990)

4. ÁBRA

A kárpát-medencei magyar etnikai terület a XVIII. században (Kniezsa I. 1939 nyomán)
(The Hungarian ethnic region in the Carpathian Basin in the 18th century)

1. TÁBLÁZAT

A magyarok számának változása a Kárpát-medence egyes területein 1880-1990 között a népszámlálások adatai szerint

(The changes in the number of Hungarian population in the individual regions of the Carpathian Basin between 1880-1990, according to data of censuses)

év	Kárpát-medence (a történeti Magyarország) területe		Mai Magyarország területe		Magyarország mai területén kívül a Kárpát-medencében	
1880	6 419 146	100,0 %	4 354 613	67,8 %	2 064 533	32,2 %
1910	10 047 605	100,0 %	6 730 299	67,0 %	3 317 306	33,0 %
1930	10 650 737	100,0 %	8 000 335	75,1 %	2 650 402	24,9 %
1941	11 912 284	100,0 %	8 655 798	72,7 %	3 256 486	27,3 %
1949	11 547 626	100,0 %	9 076 041	78,6 %	2 471 585	21,4 %
1960	12 567 714	100,0 %	9 786 038	77,9 %	2 781 676	22,1 %
1970	12 969 985	100,0 %	10 166 237	78,4 %	2 803 748	21,6 %
1980	13 412 752	100,0 %	10 579 898	78,9 %	2 832 854	21,1 %
1990	12 929 048	100,0 %	10 225 529	79,1 %	2 703 519	20,9 %

év	Szlovákia	Kárpátalja	Erdély	Vajdaság	Horvátország	Muravidék	Őrvidék Burgenland
1880	574 862	105 343	1 045 098	265 287	49 560	13 221	11 162
1910	881 320	185 433	1 658 045	425 672	119 874	20 737	26 225
1930	585 434	116 548	1 480 712	376 176	66 040	15 050	10 442
1941	761 434	233 840	1 711 851	465 920	64 431	16 510	2 500
1949	354 532	139 700	1 481 903	428 554	51 399	10 246	5 251
1960	518 782	146 247	1 616 199	442 560	42 347	9 899	5 642
1970	552 006	151 949	1 625 702	423 866	35 488	9 064	5 673
1980	559 801	158 446	1 691 048	385 356	25 439	8 617	4 147
1990	567 296	155 711	1 604 266	339 491	22 355	7 637	6 763

Forrás: 1880-1990. évi magyar (anyanyelv), 1930., 1941., 1950., 1961., 1970., 1980., 1991. évi csehszlovák, szlovák (nemzetiség), 1950., 1959., 1970., 1979., 1989. évi szovjet (nemzetiség), 1930., 1941., 1948., 1956., 1966. (anyanyelv), 1977., 1992. évi román (nemzetiség), 1931. (anyanyelv), 1948., 1961., 1971., 1981., 1991. évi jugoszláv (nemzetiség), 1934. (anyanyelv), 1951., 1961., 1971., 1981., 1991. évi osztrák (környezeti nyelv) népszámlálások eredményei.

A városi népesség nagy ütemű elmagyarosodása eredményeként 1910-ben az ország városi lakosságának már 77,5%-a magyarnak számított és 88,9%-a tudott magyarul. Erre az etnikai folyamatra a legjobb példát a főváros, Budapest szolgáltatja, ahol a magát magyar anyanyelvűeknek vallók aránya 1880 és 1910 között 56,8-ról 85,9%-ra növekedett. A magyarságot erősítő nyelv és identitásváltás, önkéntes és szívesen vállalt elmagyarosodás jórészt a társadalom felsőbb rétegeit érintette. Az ország 300.706 fős értelmiségének 82,3%-a vallotta magát magyarnak, 8,6%-a németnek, 4,3%-a románnak, 1,5%-a szlováknak (Kovács A. 1925). Főként az egyre jobban elmagyarosodott zsidóságnak köszönhetően a gazdasági értelmiség körében a magyarok aránya még ennél is magasabb volt (84,5%). Természetesen ez a számunkra kedvező etnikai folyamat nem egyformán érintette a nemzetiségeket. Az 1848/49-es szabadságharc és az I. világháború között elmagyarosodott kb. 2 millió lakosnak több mint harmada a zsidók, negyede a németek és ötöde a szlovákok közül került ki (Katus L. 1988). Az Osztrák-Magyar

Monarchia utolsó évtizedeiben a nemzetiségeknek a magyarokkal szemben – az élet szinte minden területén tapasztalt, értelmiségi rétegek által rendkívüli módon sérelmezett – háttérbe szorulása, etnikai térvészése az I. világháború után a gyökeresen megváltozott politikai helyzetben a csehek (szlovákok), románok, szerbek magyarellenes, revansjellegű hadjárataiban fontos hivatkozási alapot jelentett.

Az említett folyamatok ellenére a magyar etnikai terület jelentékenyebb előretörése a rurális térségekben csupán a nyelvhatárok egyes szakaszain élt, aktív két (vagy több)nyelvű, rendkívül bizonytalan etnikai identitású népesség lakta területeken (Nyitra-Bars-Hont, ÉK-Abaúj, Közép-Zemplén, Kelet-Ugocsa, Közép-Szatmár stb.) és a magyar etnikai tömbökön belül lévő kis, szétszórt – főként szlovák és német – nyelvszigeteken volt megfigyelhető. Az etnikai-területi kiterjedést tekintve kisebb, de demográfiai-társadalmi fontosságát tekintve sokkal nagyobb jelentőségű volt az államhatalom központjainak, a városoknak a rohamos elmagyarosodása. Ennek eredményeként a magyar etnikai terület és a nyelvhatárok-vásárvonalak városainak túlnyomó része szinte homogénnek, de legalábbis 80-90%-ban magyarnak mutatkozott, de a nemzetiségi területek számos városa is magyar nyelvszigetté vált az 1910-es anyanyelvi térképen (Zólyom, Nagyrőce, Nagymihály, Varannó, Munkács, Szamosújvár, Abrudbánya, Déva, Vajdahunyad stb.).

Trianontól Bécsig (1920-1938)

Az I. világháborút követően, a trianoni békeszerződésben a győztes antant hatalmak cseh, román és szerb szövetségeseik szinte legvérmesebb területi követeléseit is kielégítve Magyarország területét alapvetően öt, szintén többnemzetiségű állam között osztották fel. A gyökeres hatalomváltást követően, mely a korábbi magyar államterület 2/3-ának, a magyar anyanyelvűek 1/3-ának elcsatolásával járt, 1918 és 1924 között 350 ezer magyar menekült költözött át – 197 ezren Erdélyből, 107 ezren a Felvidékről, 45 ezren a Délvidékről – a trianoni Magyarországra (Rónai A. 1938). Ettől az időszaktól kezdve a trianoni határokon innen és túl élő magyarok népesedési helyzete, etnikai területük sorsa végérvényesen elvált egymástól. Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban eluralkodott kisebbségellenes légkör, a megváltozott népszámlálási módszerek (pl. cigányok, zsidók külön nemzetiségi kategóriába sorolása), az asszimiláció és a már említett, több százezer magyart érintő kényszermigrációk miatt a határainkon túl élő kárpát-medencei magyarok száma 1910-1930 között 3,3 millióról 2,6-ra csökkent. A magyar kisebbség etnikai területe 1910-hez képest a fenti okok következtében a Felvidéken és Kárpátalján főként a nyelvhatár városaiban, Nyitra-Léva-Komárom között, Kassa és Töketerebes vidékén, Ugocsában, a Romániához csatolt területek közül elsősorban Szatmárban, valamint a jelentős zsidó és német eredetű polgárság lakta városokban (pl. Nagyvárad, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagybánya, Kolozsvár), a Délvidéken pedig a határvidéki Szabadkán, Zomborban zsugorodott össze. Ugyanakkor a trianoni magyar államterületen a természetes asszimiláció, áttelepülések, repatriálások és a kisebbségekre nehezedő nyomás miatt felgyorsult magyarosodás következtében a magyar anyanyelvűek száma 6,7-ről 8 millióra, aránya 88,4%-ról 92,1%-ra nőtt. Hasonló mértékű volt az elmagyarosodás a magyar főváros, Budapest területén is (1910: 85,9%, 1930: 93,9% magyar) (Kocsis K. 1994). A román és szlovák kisebbség közel felének-harmadának nyelvváltása miatt tucatnyi szlovák és néhány román folt tűnt el Magyarországon 1930-as anyanyelvi térképén.

Béctől a frontátvonulásig (1938-1944/45)

A két világháború közötti időszakban a kárpát-medencei, kb. 3 milliónyi magyar kisebbség számának gyors (részben csak statisztikai) fogyását az 1938-1941 közötti területi revíziók (pl. 1., 2. bécsi döntés) tartóztatták fel, melynek során a magyar kisebbség nagy részét tömörítő területeket (mai Dél-Szlovákia, Kárpátalja, Észak-Erdély, Bácska, mai horvát Baranya, szlovéniai Muravidék) a fasiszta tengelyhatalmak – elsősorban taktikai megfontolásból, de túlnyomórészt etnikai szempontok alapján – visszacsatolták Magyarországhoz (Rónai A. 1989). A visszacsatolt területeken a volt magyarországi közalkalmazottak (hivatalnokok, rendőrök, katonák stb.) megjelenésével, a bukovinai magyarok betelepítésével, a kétnyelvű, bizonytalan identitású népesség és a zsidók többségének ismét magyarrá válásával 1930-hoz képest 600 ezer fővel gyarapodott a magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma, különösen Kárpátalján, a Felvidéken és a Délvidéken (1. táblázat). A magyar nyelvhatár az 1941-es népszámlálás eredményei szerint rendkívüli módon közelített az 1910-es állapothoz. Jelentősebb eltérés csupán a román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyben mutatkozott, ahol 100 ezer magyar elűldözése-elmanekülése következtében elsősorban Brassó, Temesvár, Torda, Arad, Petrozsény, Nagyenyed városok és a Küküllő-Maros-vidék magyarsága szenvedett súlyos veszteségeket. Eme világháborús népszámlálási időpontban a revíziós sikereken fellelkesült ország központi, trianoni területén a népesség magyarosodása és a nem magyar etnikai szigetek-szórványok felszívódása a korábbi nagy lendülettel folytatódott (magyar anyanyelvűek: 92,9%, magyar nemzetiségűek: 95,7%).

A magyarság számára rendkívül kedvező etnikai-demográfiai állapot azonban csak az ország német megszállásáig (1944. március 19.) tartott. Ezt követően német követelésre a magyar belügyi apparátus megkezdte az izraelita vallású lakosság (1941: 725 ezer fő) összegyűjtését, majd Németországba való deportálását. Ez az intézkedés a közel 600 ezernyi magyar anyanyelvű és identitású izraelita eltávolításával rendkívül súlyos veszteséget jelentett különösen a kárpátaljai és az észak-erdélyi magyarok számára. A magyar zsidók öncsonkítás jellegű deportálása a legnagyobb arányú magyar etnikai veszteséget – a trianoni határokon túli területek közül – a kárpátaljai és az észak-erdélyi városokban (pl. Beregszász, Munkács, Ungvár, Nagyszőlős illetve Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Máramarosziget, Marosvásárhely, Nagybánya) eredményezett, megeremtve ezzel is az ukránok, az oroszok és a románok frontátvonulást követő tömeges betelepítésének fizikai feltételeit.

1944-től napjainkig

A II. világháború utolsó hónapjaiban megindult, a 40-es évek végéig folytatódott kényszermigrációk, államilag szervezett, etnikai és agrárszociális célzatú telepítések következtében több millióan változtatták meg lakóhelyüket. Részben a magyar hadsereg nyomában, részben a deportálások eredményeként több mint 300 ezer magyarnak kellett elhagynia a magyar állam számára ismét elvesztett felvidéki (120.500), kárpátaljai (25.000), erdélyi (125.000) és délvidéki (45.500) területeket, akiknek a helyére a szomszédos államok nagyarányú telepítési akcióinak keretén belül szlovákok, ukránok, oroszok, románok és szerbek százezrei költöztek. Ezen nemzetpolitikai és szociális jellegű – csehszlovák, szovjet, román, jugoszláv – telepítések fő céljának a határvidéki

kulcsfontosságú városok (pl. Galánta, Érsekújvár, Léva, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad), területek addigi magyar jellegének megszüntetését és ezáltal a jövőbeli esetleges magyar revíziós igények lehetetlenné tételét tekintették. Ezekben a volt kisantant országokban a szinte kizárólag a magyarok rovására elért jelentős nemzeti homogenizációs sikerek már a háború utáni első népszámlálási statisztikákban is tükröződtek. Az ellenségesnek, a magyar revansizmus ötödik hadoszlopának tekintett kárpát-medencei magyar kisebbségek lélekszáma a deportálások és a szélsőségesen magyarellenes légkör hatására az 1941-beli 3,2 millióról 1949-ben 2,4 millióra csökkent a bevalláson alapuló népszámlálási statisztikák szerint (1. táblázat).

A térség országaihoz hasonlóan az ismét 93 ezer km² területűre zsugorodott Magyarországon is hasonló etnikai homogenizáció felé mutató folyamatok zajlottak le. 1945-1950 között közel 220 ezer német deportálására, 73 ezer szlovák önkéntes kitelepülésére és kb. 320 ezer magyar menekült betelepülésére került sor. Ezen migrációk és a kisebbségek identitására katasztrofális hatást mérő egyéb események (deportálások, értelmiség java részének távozása, etnika területük teljes szétforgácsolódása, magyar környezetben való felolvadása stb.) következtében a mai Magyarország területén élt kisebbségek száma 660 ezerrel 129 ezerre csökkent 1941-1949 között, ami a magát magyarnak valló népesség számának és arányának 9,1 millióra, illetve 98,6%-ra való növekedését eredményezte.

Az azóta eltelt több mint négy évtizedben a térség volt szocialista országaiban a társadalom, a gazdaság szocialista típusú átszervezése (államosítás, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása, a hagyományos, jelentős cselekvési autonómiával rendelkező paraszti társadalom, zárt etnikai (falu) közösségek felbomlasztása, szétzüllesztése, indokolatlan extenzív iparosítás stb.) hallatlanul megnövelte a népesség térbeli mobilitását és több százezernyi, korábbi paraszti tömegeket készítetett az új munkásosztály fellegráiba, a sokszorosára duzzadt népességű városokba. Mindez természetesen a többségi, államalkotó nemzetek városokon belüli arányát, esetleg hegemoniáját növelte. Sok esetben pedig a városiasítás az adott városban évszázadok óta lakó, nagy arányt képviselő nemzetiségek erőszakos visszaszorítását is célozta. Általánosságban elmondható, hogy az elmúlt négy évtizedben a magyarok száma mind a mai határokon belül, mind kívül az 1980-as évek elejéig egyenletesen nőtt (10,6 ill. 2,8 millióra), majd a vészesen visszaesett természetes szaporodás és a szomszédos területekről Magyarországra való növekvő áttelepülés miatt jelentősen csökkent (10,2 ill. 2,7 millióra). A magyar etnikai terület kiterjedése 1949-1990 között nem változott lényegesen, csupán a városok, a nyelvszigetek esetében volt – a felgyorsult belső térbeli mobilitás és asszimiláció miatt – a trianoni területen belül számottevő térhódítás, a határainkon túl pedig jelentős visszaszorulás megfigyelhető. Századunk második felében azonban az uralkodó nemzet és a kisebbségek többé-kevésbé békés etnikai-demográfiai párharca elsősorban a falusiak százezreit felszívó városokban zajlott (zajlik) le. Különösen gyakori és extrém etnikai átalakuláson mentek keresztül a – trianoni határon kívül és belül – nyelv- és államhatár közelében fekvő városok, az 1914-1945 között lezajlott többszöri államhatalom változások, terület ide-oda csatolások, tömeges kényszmigrációk, valamint a sokszor megmagyarázhatatlanul nagy népességkoncentrációt eredményező urbanizáció következtében.

Az 1990 körüli népszámlálások idején a Kárpát-medence 30,5 milliós népességének már csak 42,1%-a (12,9 millió fő) vallotta magát magyar nemzetiségűnek (1. táblázat). A népszámlálási adatok szerint a mai Magyarországot szinte tökéletesen kitöltő magyar etnikai területet már csak 20 település apró, szétszórt színfoltja tarkítja (Kocsis K. 1995).

Ugyanakkor a határainkon túli, 2,7 milliónyi kárpát-medencei magyar etnikai területe számos esetben még meg tudta őrizni viszonylagos etnikai kompaktságát többnyire a mai magyar államhatár szomszédságában és a Székelyföldön. Ezek a magyar nemzeti kisebbségek jelenlegi etnikai magterületei a következők: Szlovákiában Csallóköz, Párkány, Ipolyság, Fülek, Tornaia térsége, a Gömör-Tornai karszt és a Bodrogköz; Ukrajnában a Beregszász környéki határsáv Ungvár és Nagyszőlös között; Romániában a Székelyföld és a szatmár-észak-bihari határvidék; Jugoszláviában ÉK-Bácska (5. ábra).

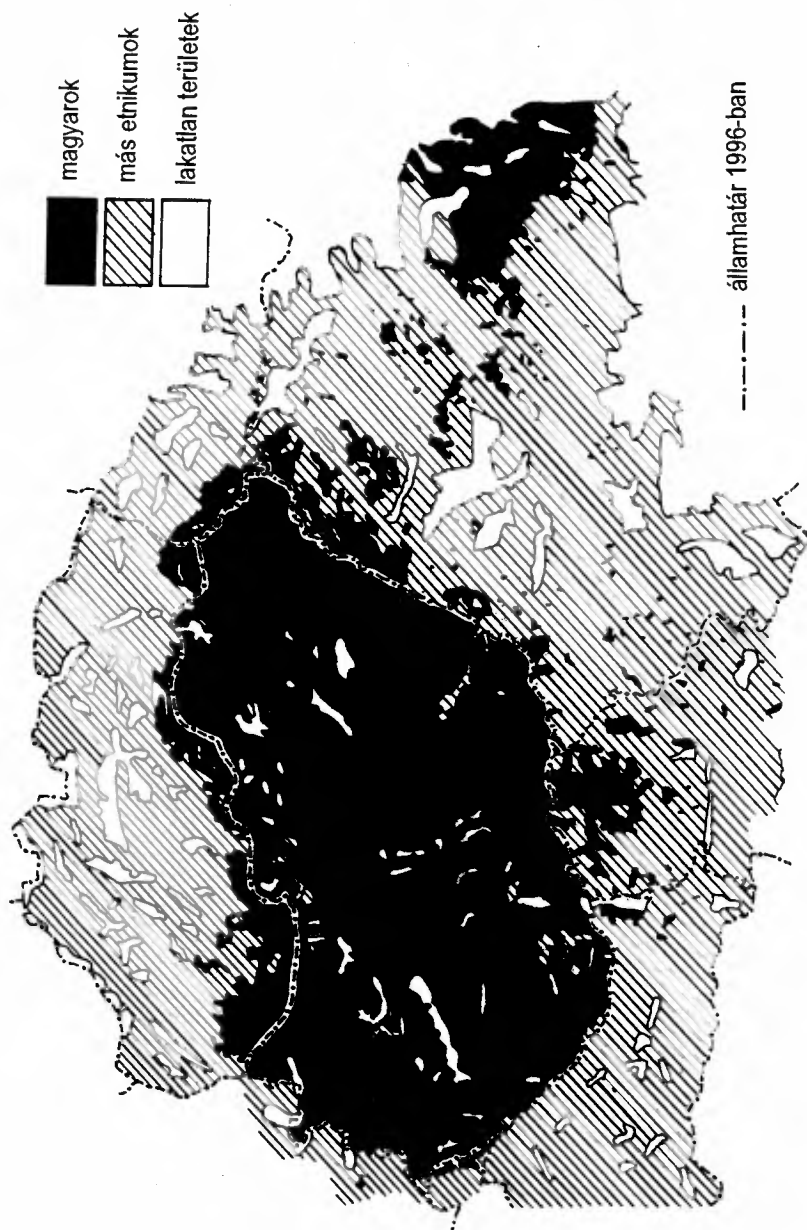
A honfoglalás óta eltelt 1100 év a magyar etnikai térszerkezet átalakulása alapján négy fő periódusra osztható fel. Az első, a X-XV. század közötti időszakot – főként a lakatlan területek és a nemzetiségek rováására történt – magyar transzgresszió; a második, a XVI-XVIII. századokra vonatkozó periódust – a belső háborúk, a török hódoltság, a felszabadító harcok és az azokat követő migrációs folyamatok eredményeként – rendkívüli magyar etnikai regresszió és azzal párhuzamos nemzetiségi transzgresszió jellemezte. A harmadik, többnyire a XIX. századra és a XX. század elejére kiterjedő időszakban – természeti és társadalmi tényezőknek köszönhető – túlnyomórészt önkéntes magyarosodás eredményeként a középkori magyar etnikai terület regenerálása felé mutató, magyar etnikai transzgresszió és nemzetiségi, főként szlovák, német regresszió bontakozott ki és gyorsult fel századunk elejére, melyet a trianoni békeszerződés, a történelmi magyar államterület felosztása tartóztatott fel. A negyedik, máig tartó időszakban a trianoni területen fokozódó magyar etnikai előretörés, a trianoni határokon túl a szlovák, ruszin, román, szerb, horvát, szlovén előrenyomulással szembeni általános magyar etnikai-területi regresszió volt megfigyelhető, melyet csupán 1938-1944 között szakított meg a revíziós sikerek következményeként egy rövid, ideiglenes magyar etnikai térnyerés.

Irodalom

- Barsy Gy. (1938) Magyarország népessége a honfoglalás óta. In: *Magyar Statisztikai Szemle* 4. 348-358. o.
- Bodor A. (1914) *Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra*. Stephaneum, Budapest.
- Csapodi Cs. (1943) *Az északnyugati magyar-tót nyelvhatár megváltozása és a katolikus restauráció*. Stephaneum, Budapest.
- Dányi D. (1993) *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Fényes E. (1842) *Magyarország statistikája*. I. kötet, Pest.
- Györffy Gy. (1995) A honfoglalók száma és az Árpád-kor népessége. In: Kovacsics J. (szerk.) *A honfoglalás és az Árpád-kor népessége, Magyarország történeti demográfiája I.*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 37-41. o.
- Jászi O. (1912) *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Grill Károly Kiadóvállalat, Budapest.
- Katus L. (1988) Nemzetek és népszaporulat. In: Glatz F. (szerk.) *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 171-174. o.
- Kniezsa I. (1938) *Magyarország népei a XI-ik században*. Budapest.
- Kniezsa I. (1939) A magyarság és a nemzetiségek. In: *Az ezeréves Magyarország*. Pesti Hírlap Rt., Budapest, 91-114. o.
- Kniezsa I. (1941) *Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez*. Athenaeum, Budapest.

5. ÁBRA

A kárpát-medencei magyar etnikai terület 1990 körül
(The Hungarian ethnic region in the Carpathian Basin around 1990)

- Kocsis K.–Kocsisné Hodosi E. (1991) *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kocsis K. (1994) Budapest és régiója etnikai térszerkezetének átalakulása (1850-1990). *Földrajzi Értesítő* XLIII. 3-4. 299-324. o.
- Kocsis K. (1995) Magyarország etnikai szerkezete. In: *Iskolakultúra* V. 3-4. 30-39. o.
- Kovács A. (1920) Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. A magyar béketárgyalások. *Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S-ben 1920 január-március havában*. Budapest, I. kötet, 36-46. o.
- Kovács A. (1925) Nemzetiségi erőviszonyok a történeti Magyarországon. In: *Dr. Gróf Klebelsberg Kunó Emlékkönyv*. Budapest, 615-630. o.
- Kovacsics J. (1995) A történeti demográfia válaszai és nyitott kérdései az Árpád-kori népesség számára vonatkozóan. In: Kovacsics J. (szerk.) *A honfoglalás és az Árpád-kor népessége. Magyarország történeti demográfiája I.*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 3-36. o.
- Kristó Gy. (1995) Magyarország lélekszáma az Árpád-korban. In: Kovacsics J. (szerk.) *A honfoglalás és az Árpád-kor népessége. Magyarország történeti demográfiája I.*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 42-95. o.
- Mályusz E. (é. n.) A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In: Wellmann I. (szerk.) *Magyar Művelődéstörténet*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Mendöl T. (1947) A Kárpát-medence emberföldrajza. In: Bulla B.–Mendöl T. (szerk.) *A Kárpát-medence földrajza*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 72-195. o.
- Rónai A. (1938) Magyarok elterjedése a Földön. *Földrajzi Közlemények* LXVI. 83-104. o.
- Rónai A. (1989) *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest.
- Szabó I. (é. n.) A nemzetiségek térnyerése és a magyarság. In: Wellmann I. (szerk.) *Magyar Művelődéstörténet*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 111-136. o.
- Szabó I. (1941) *A magyarság életrajza*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Szűcs J. (1988) A középkori Magyarország népei. In: Glatz F. (szerk.) *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 32-39. o.
- Wellmann I. (1989) Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In: Ember Gy.–Heckenast G. (szerk.) *Magyarország története 1686-1790*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 25-80. o.

CHANGING FACE OF THE HUNGARIAN ETHNIC TERRITORY FROM THE HUNGARIAN CONQUEST TILL TODAY

KÁROLY KOC SIS

The author acquaints us with the transitions of the Hungarian ethnic territory during the past 1100 years, divided into seven chapters according to the main milestones in Hungarian history (1526, 1711, 1849, 1920, 1938, 1945). The study tells us that there are hardly any nations in Europe the population and ethnic territory of which changed during the past centuries as strikingly as those of the Hungarians. Perhaps it is only the Croats – fragmented in the conflict zone of the front line between the Christians and Muslims in the 15th-17th centuries – and the Polish suffering in the German-Russian conflict zone who had a situation similar to the Hungarian one, if we look at the development of their

ethnic territory and its frequent expansions and contractions. The rhapsodic changes of the ethnic spatial structure of Hungary were after all connected to the geographical location of the Carpathian Basin, that, in the meeting point of Western and Eastern Christianity and the Islamic world (15th-19th centuries) and that of the German and Slavic ethnic blocks, had a basic influence on historical events. Also, with its natural geographical endowments, in connection with the lifestyle of the Hungarian nation, it determined the size of the ethnic territory of the Hungarians and the limits of growth in the Medieval Ages.